

in texts of interpolated documents, that is, what pieces of information were added to the document via interpolation. The separation of diverse types of interpolation from one another is of crucial importance also in the linguistic analysis of geographical names; if we study interpolated place names separately for various types of inserted text, rather than in a unified manner, then interpolations of diverse types may give us different clues for the use of names in historical linguistics and in historical onomatology.

Keywords: spurious documents, deed of foundation of Garamszentbenedek Abbey, eleventh-century documents, interpolation.

SZŐKE MELINDA

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Zalámbolás. HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 74–7) több kifogásolnivalót talált a *zalámbol* igéről írottakban (BÜKY 2011: 78–81). A következőkben ezekről szólok.

A szónak, illetőleg igenévi származékának első adata 1646-ból: *szalabolo*. Az ennek megfelelő igéről (*zalámbol*) a TESz. ezt írja: „Hangtani felépítését, jelentését tekintve hangutánzó-hangfestő típusú szó lehet.” Az EWUng. az ige onomatopoeitikus természetét az inetimologikus szó belseji *-m-* létével is bizonyítva látja.

Az igét a *szalad* ige tövéből származtatom. A *szal-* tőhöz az *-m* és a *-d* képzők járulhattak. Ezek a képzők, amint írtam, eredetileg valamely cselekvés többszöri, egymást követő végrehajtását jelölték. Ezzel kapcsolatban HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 75) alaptalannak tartja az *-m*-nek gyakorító szerepet tulajdonítani. Figyelembe veendő ezzel kapcsolatban D. BARTHA KATALIN megállapításai, hogy például a *-k* elemi képző lehet kicsinyítő (*ének, lélek, farkok*), mozzanatos (*sikolt, rikolt*), minthogy alig van képzőnk, amelyik ne szerepelhetne névszóhoz is, igéhez is csatolva. „A deverbális és a denominális képzők kategóriája azonban nem különíthető el egymástól, ma is több ponton egybeolvad, eredetük meg éppen teljesen egybeesik” (D. BARTHA KATALIN 1958: 17, 18–9; vö. TNyt. I: 77).

Minthogy a cselekvést is lehet kicsinyíteni, mozzanatokra bontani, nem csupán tárgyakat, egyes képzőknek emiatt (is) lehet többarcúsága; a cselekvés aprózását jelölő elemet gyakorító képzőnek, valamely tárgy egészének vagy részének efféle jelölőjét kicsinyítőnek szokás hívni. A *szal-* tőhöz gyakorító képzőkettős (*-pár*) járult nyilván alsó nyelvválású magánhangzókkal: *-smδδv*. A szófejtésben említett, MÉSZÖLY GEDEONTól származó példák (*fut-am-ni, isz-am-ni; fut-am-od-ni, isz-am-od-ni*) azt is szemléltetik, hogy a szóban forgó képzők az alapszó a kicsiny(itett) mozgását jelölik; az inchoativitás voltaképpen a cselekvés, történés ismétlődésében is megmutatkozik, a frekventatív képzőként nyilvántartott *-d* (bizonyára később) nyomósította a cselekvés ismétlődését, akkor, ha a beszélők számára az *-m* képzős alakulat jelentése homályosulni kezdett (vö. TNyt. II/1: 57); tehát kiragadva az egyik főnti igét például: *iszamod(ik)* ’kicsit csúszik és megáll, ismét kicsit csúszik és megáll’, vagyis a csúszás folyamata van kisebb egységekre bontva. Ezért állítottam, hogy gyakorító képzők csatlakozhattak a *szal-* ige-tőhöz.

A *szal-* tő nyilván végmagánhangzós volt akkor, amikor fölvette a képzőket: **szald-smδ-δδv*. Az ige-tő végén és az *-smδ* képző elején is magánhangzó állt, amint szófejtésben a *δ*-k föltüntetése mutatta is. Az ige-tő végén *á* hang föltételezhető, minthogy

ősmagyar korban is ez szokásos: „A szó végén csak hosszú *á*, *é* állottak, vö. *fá*, *házá*, *kezé* stb.” (MNYT. 110), tehát: **szalv* = *szalá*. Emiatt írtam **szalámdv* szóalakról, hogy „Ez az alakulat – minthogy a képzők jelentésalakító szerepe csökkent – kaphatott *-vls* igeképzőt, amely az ősmagyarban gyakorító, mozzanatos és műveltető szerepű igéket egyaránt képezhetett, mint más ősmagyar igeképzős derivátumok is mutatják (**szalvmdv-lv*). Ennek az utóbbi szövegmondatrészletnek „mutatják” szava írásomból hiányzott, ezért valós HORVÁTH (2012: 75) észrevétele („a szöveg- és mondatkörnyezetben, amely tartalmazza, semmi értelme”). HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 75) azt mondja, hogy a MÉSZÖLY GEDEON tollából idéztem igék nem szoktak *-l* képzőt kapni, ez azonban nem zárja ki, hogy ez az ige kapott. A R. *futamik* és *csuszamik* stb. alakulatok nyilván összefüggnek a *futamlás csuszamlás* derivátumokkal (TESz. *iszamik*); a *futamlás* megvan Faludi Ferencnél (JUHÁSZ JENŐ 1928: 198), Kazinczy Ferenc is használja (MTSz.).

Az *-á* hang meglétét a szóban HORVÁTH LÁSZLÓ magyarázatlanak tartja. Ha nem tételeztem volna föl a **szalá*- tövet, a **szalv* tő és az **-vmdv* összeépülése révén is létrejöhetett az *á* hang: **szala*- alakú tőhöz kapcsolódó **-amv*- képző révén. Ha mégsem, egy későbbi folyamat révén is megjelenhetett. B. LŐRINCZY ÉVA (1979: 224) mássalhangzókapcsolódásokra vonatkozó vizsgálatában a *kukumbálé/kukóbálé* szavak *mb : b* szembenállása kapcsán láthatni, az *-mb-* után *á* hang van (vö. ÚMTsz.), s a *kukóbálé* változat is tartja az *-á*-t, vagyis a hasonló hangfölepítésű helyen egy **szalámbol* alakzat változtatott **szalábol*-ra, tehát így is megjelenhetett, illetőleg megmaradhatott az *-á*- hang a szóban. Az *mb : b* szembenállási jelenség fordítva is megvan: *cibál/cimbál*, vagyis van *b : mb* szembenállás is, amely szintén nem befolyásolja az *-á*- meglétét. Ezeknek a hangzáfölepítési alakulatoknak itt csupán alaki viszonyairól van szó, nem esetleges jelentésbeli szerepéről, amelynek alapján valamely szóban az *m* lehet formáns vagy inetimologikus hangzó. A VERÉCZI FERENC művében előforduló *szalabolo* adattal közelesen hasonló időből másik előfordulás nem lévén, nem bizonyítható, hogy az *zalámbol* utólag bővült a szervesen szerepű *-m*-mel, annak viszont a szó jelentése miatt nagy a valószínűsége, hogy a korábban képzőként ott volt, amint fentebb is és korábbi cikkemben is mondtam volt. – Természetesen az elmondottaktól függetlenül is megvan a lehetősége annak korabeli helyesírási vagy nyomdatechnikai okokból, hogy a VERÉCZI FERENCnél, a pataki prédikátornál 1646-ban szereplő *szalabolo* igenév eleve *szaláboló*-nak olvasandó. (HORVÁTH LÁSZLÓ joggal kifogásolja, hogy írásomban először ónodinak neveztem, majd sárospatakinak az ismeretlen születési helyű pataki papot.)

A *zalámbol* ige *-b*-jének eredetmagyarázatát is hiányolja HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 76), mondván, hogy „a *d ~ b* váltakozás egyáltalán nem szokásos”, ami nem jelenti, hogy lehetetlen. Az elemi fonológia szerint lehet *d > b* változás, nos: a TESz. szerint például „a hangfestés síkján összefügg a *bambá*-val N. *bangá*, *bangó*, *bandó* ’bamba’.” Az ÚMTsz. *bandula* ’bamba’ melléknévről tud. (A szócsaládhoz tartozik a *bambul* ige is, vö. SzegSz., ÉKsz.², Nszt.). A *bambalyog* ’mélázva, báméskodva ácsorog, kódorog, lebzsel’ igét a MTSz. azonosnak tartja a *bandalog* igével, a két szót összehasonlítva *d ~ b* váltakozás mutatkozik. A SzegSz.-ban van egy *békula* ’béka’ jelentésű és tréfás szóhasználatúnak minősített főnév, amelyhez a szóvégi hangok tekintetében hasonló a latin eredetű *aula*, *fabula*, *fibula*, illetőleg az ismeretlen eredetű *cula* (l. VégSz.. TESz.). Ehhez a *békulá*-hoz hasonló a *bambula* ’kissé bamba’, amelyet sajnos nem tudok adatolni, a SzegSz. tartalmaz *brekus*, *bekusz* ’béka’ szavakat is, ezek és a *békula* tréfás diáknyelvi latinizmusok

(I. TOLNAI VILMOS 1920: 143; 1930: 341), én is kisdíákkorom óta ismerem mindegyiket. A *bambalyog*, a *bambula* és a *bandalog*, *bambula* szavak *d ~ b* váltakozást mutatnak.

HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 76) fölveti, hogy „a *szalabol* (> *zalámbol*) nem a *szalad* leszármazottja, hanem annak a testvére, vagyis ugyanúgy a *szal-* tő közvetlen származéka, mint amaz.” Ennek mérlegelését a VégSz. és BENKŐ LORÁND (1984) képzőmutatója alapján elveti: „-*d* : *bol* szembenállás egyáltalán nem szokásos a fiktív tövű igecsaládok körében.” (Vagyis HORVÁTH LÁSZLÓ eleve tudja, hogy virtuális tövű igével van dolga.) BENKŐ LORÁND munkájában szerepel a *-bol/-böl* képző (pontosabban a *-bol* található meg többször: 25, 160, 166, 173, 175; a *dörömböl* ige 151. lapon szerepel, más *-böl* képzős nem mutatkozik); az igemutatóba csak a virtuális tövű és a velük (esetleg) kapcsolatban lévők vannak fölveve. BENKŐ LORÁND a *rombol* és a *tombol* igéket meg az 53. lapon *zurbol*-t említi. A VégSz. három igét tartalmaz, amelyekben *-böl* végződés van: *bömböl*, *dörömböl*, *zörömböl*. Az ősmagyar képzők felsorolásában a *-bol/-böl* a TNYt.-ban (I: 64) nem szerepel. Megjegyzem, BENKŐ LORÁND a *csördül* igét így származtatja: „*csörö* + *-dül* > *csördül*” (166); egyébként itt is fel lehet tételezni a *-ödö-* képzőt gyakorító szerepben, vö. TESz. *csördül*. – A gyér adatok láttán HORVÁTH LÁSZLÓ „nem szokásos” megállapításának nincs nagy bizonyító ereje.

HORVÁTH LÁSZLÓ észrevételezi, hogy az első adat (*fzalabolo*) nem, a későbbiek pedig tartalmazzák az *m*-et, amelyet ő inetimologikusnak vél (mint az EWUng.). Azok a nyelvjárási alakok, amelyeket az ÚMTsz. összegyűjtött, bizonyára azért tartalmazzák az *m*-et, mert a helyesírási szokás – *külön* : *külömben*, *azon* : *azomban* stb. – alapján lettek lejegyezve, vö. PAPP 1966: 100. HORVÁTH LÁSZLÓ szerint is az *n*-t tartalmazó *zalámbol* „hiperkorrekt csinálmány”, minden bizonnyal így is van, és megértem annak nehezményezését, hogy „a cikkben itt-ott mindenféle megjegyzés nélkül *zalámbol* formában” emlegetem az igét (BÜKY 2012: 76), figyelmetlenségemre nincs mentség.

Ahhoz a megállapításomhoz, mely szerint a szóföldrajzi szempontból dunántúli tájszó gyanánt számon tartott *zalámbol* ige éppen a pataki prédikátor nyelvéből származó adat miatt talán nem is kapcsolható kizárólag a korabeli dunántúli nyelvjárásokhoz, HORVÁTH LÁSZLÓ megjegyzi, hogy „kézenfekvőbb és kevésbé kockázatos annak a föltételezése, hogy Verécci mégis valamiképpen a Dunántúlról ismerte meg a szót, mint hipotézist gyártani az ige hajdani nagyobb elterjedtségéről” (HORVÁTH LÁSZLÓ 2012: 76). A „talán nem is kapcsolható” kifejezésem mennyivel számíthatóbb hipotézisgyártásnak a „valamiképp a Dunántúlról ismerte meg a szót” kitételnél, nehezen fogható fel.

Azzal a megállapítással, hogy „Hangalaki felépítését, jelentését tekintve hangutánzó-hangfestő típusú szó lehet” a *zalámbol*, amint a TESz.-ben áll, nehéz egyetérteni, minthogy a hangutánzás-hangfestés mint olyan meglehetősen bizonyíthatatlan jelenség. A beszédhangokhoz képzettársítás valamely szöveg tartalma kapcsán kerül, s akkor, ha előfordulásai mennyisége meghaladja a más szöveg(ek)ben tapasztalható előfordulási gyakoriságot (vö. PÉTER MIHÁLY 1978, 1996). FÓNAGY IVÁN (1989: 17) azt írja, hogy „az egyes hangok – számunkra egyelőre ismeretlen oknál fogva – bizonyos körülmények között esztétikai hatást gyakorolhatnak.” FÓNAGY IVÁN azt is megállapítja, hogy „ahány mondat, annyiféle jelentése van a hangnak. Főként, amikor összefüggésükből, »kontextusukból« kiragadott hangok értékelésére kerül sor” (FÓNAGY IVÁN 1989: 25). Ezért HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 74) megállapítása, mely szerint az EWUng. „megírja, hogy az ige onomatopoetikus természetét erősítő szó belseji *m* valószínűleg inetimologikus, azaz másodlagos” nehezen

fogadható el. Az *m* hangstilisztikai leírása a szopásélményhez köti e hang hatását: „Az az ajakmozgás, melyből később az *m* hang szűrődik majd le a nyelvtani szabványnak megfelelően, egy sokszorosán élvezetes tevékenység folyamán jön ismételten létre” (FÓNAGY IVÁN 1989: 61). Példaként: Mallarmé lírájában az *m*-et (az *l*-t és a *b*-t) „az édes csorgás, a simogató lágy, langyos meleg, a szelídség, gyengédség, a szeretet, az öröm, a boldogság képzetéhez” köti FÓNAGY IVÁN (1989: 62). A beszédhangokhoz nemcsak illúzió kapcsolódik, hanem képzésmódjokkal összefüggő és többé-kevésbé általános képzettársítás, amelynek éppen az *m* hang esetében nehéz belátnom a *zalámbol* esetében minéműségét, és azt sem, hogy onomatopoeitikus hatása van (a *-b*-vel együtt). Bizonyos tájnyelvi hangulatot azonban kelt ez az ige, amelyre Ady Endre is ráértett: „Addig *zalámboltam*, annyi álca szurkált össze, hogy sok csatinázás után dupla bélyege van rajtam az élemlésnek” (Ady 1910: 1752). (NB. Ady is „valamiképp a Dunántúlról ismerte meg a szót?”) E tájnyelvi hatás is azon a tényen alapul, hogy a szó előfordulási gyakorisága alacsony mértékű, és csupán bizonyos népnyelvi vagy régi szövegekből ismeretes, ezért hírértéke magas. A magas hírérték pedig szinte megköveteli a beszélő, az író képzettársítását. Effélett tesz HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 75) is, hiszen ezt írja: „A *zalámbol* nem tartozik az aktív szókinccsembe, de a szótári adatok alapján inkább a lassú mozgás kifejezőjét sejtem benne, míg a *szalad* gyors mozgást jelöl.” A kicsinyítő képzőnek tartott *-m-* természetesen a mozgást apró részekre bontja, és ezek a részek oly mértékű cselekvések – a gyakorító képző használata is erre utal –, hogy a szóban lévő mozgás gyorsnak és lassúnak is vélhető a beszélő vagy hallgató megítélése szerint.

HORVÁTH LÁSZLÓ a hangutánzó-hangfestő eredet bokrai és a virtuális tövek fái között *zalámbolva* visszatalál a kitaposott útra, amely végén a TESz., illetőleg az EWUng. található, de ezzel a *zalámbolással* nem bizonyítja ezeknek magyarázatát.

A hivatkozott irodalom

- Ady Endre 1910. Szavak a patvarban. Nyugat 3: 1752–3.
- D. BARTHA KATALIN 1958. A magyar szóképzés története. (Magyar történeti szóalaktan II.) Tankönyvkiadó, Bp.
- BENKŐ LORÁND 1984. A magyar fiktív (passzív) tövű igék. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BÜKY LÁSZLÓ 2011. (E)zalámbol. Magyar Nyelv 107: 78–81.
- FÓNAGY IVÁN 1989. A költői nyelv hangtanából. Akadémiai Kiadó, Bp.
- HORVÁTH LÁSZLÓ 2012. Zalámboló lecsó. Magyar Nyelv 108: 73–80.
- JUHÁSZ JENŐ 1928. A denominális *-sz* > *-c* névszóképző. Magyar Nyelv 24: 197–8.
- B. LŐRINCZY ÉVA 1979. A magyar mássalhangzó-kapcsolatok rendszere és törvényszerűségei. Akadémiai Kiadó, Bp.
- MTSz. = Magyar történeti szövegtár. A MTA Magyar Nyelvtudományi Intézete. Budapest. <http://www.nytd.hu/hhc/>
- PAPP ISTVÁN 1966. Leíró magyar hangtan. Tankönyvkiadó, Bp.
- PÉTER MIHÁLY 1978. Jegyzetek a funkcionális nyelvhasználatról. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 12. 221–31.
- PÉTER MIHÁLY 1996. Stílusok és stilisztikák. Magyar Nyelvőr 120: 375–9.
- TOLNAI VILMOS 1920. Makaróni szavak. Magyar Nyelv 16: 142–3
- TOLNAI VILMOS 1930. Makaróni nyelv és irodalom. Magyar Nyelv 26: 337–46.